

سی سال زودتر بیدار شدیم

نگاهی به نقش مسجد در بیداری اسلامی در ایران

فاطمه معتمد (کارشناس علوم سیاسی)

بیداری اسلامی، در ادبیات سیاسی ایران و جهان معاصر، به تحولات فکری و اجتماعی گفته می‌شود که برخاسته از اصول اساسی اسلامی است و جوامع مسلمان را در بر گرفته. از دلایل اصلی بیداری اسلامی مواجهه مسلمانان با تمدن و فرهنگ غربی بوده است. بیداری اسلامی جبهه‌ای است در مقابل تکیه بر تمدن غربی. در دو صده اخیر اندیشمندان مسلمان علت عقب ماندگی ملت‌های مسلمان را سیطره و سلطه تفکرات غربی و ضد اسلامی می‌دیدند و در مقابل این تهدیدات نهضت بیداری اسلامی جلوه‌گر شد.

بیداری اسلامی از اوایل قرن ۱۹م با تلاش برای همسان‌سازی اسلام با تمدن جدید آغاز شد و تا حال حاضر با ایراد آرا و افکار گوناگون درباره حکومت اسلامی به‌عنوان یک عقیده جهانی و جهان‌شمول و نیز با تبیین جایگاه دین مقدس اسلام در دنیای جدید ادامه یافت. لذا چه در قالب نظر و چه در قالب عمل طیف وسیعی از نظریات، اندیشه‌ها، اقدامات و نیز نهضت‌های متفاوت و گاه متناقض را شامل می‌شود. اگرچه موج بیداری اسلامی امروزه سراسر جهان اسلام را - با شدت و ضعف - فرا گرفته است، اما خاستگاه اصلی آن را چهار سرزمین مهم اسلامی در قرن گذشته، یعنی ایران، جهان عرب (عمدتاً مصر و شام)، ترکیه عثمانی و هند تشکیل می‌دهد.

مسجد خاستگاه بیداری اسلامی در عصر حاضر در ایران اسلامی

از آنجا که بیداری اسلامی، بازگشت به اصول اساسی اسلام است، با محل تجمع مسلمانان جهت فریضه‌های عبادی نیز ارتباطی مستقیم دارد. تا قبل از تشدید روند این بازگشت به اسلام، تنها برنامه‌ای که مساجد داشتند برگزاری نماز جماعت و فریضه‌های عبادی بود و در مراسم عزاداری و اعیاد مذهبی نیز مساجد محلی برای تجمع مردم محسوب می‌شد و همین تجمعات سبب می‌شد مردم بخش‌های قابل‌توجهی از وقت خود را در مسجد و پای صحبت روحانیان بگذرانند. در واقع منبر و مسجد دو ابزار ارتباطی میان مردم و روحانیان دینی بود. اهمیت مسجد در نهضت تنباکو و انقلاب مشروطه مورد توجه قرار گرفته بود و نقش پررنگ مسجد در این نهضت آشکار شده بود. از طرف دیگر تحولات سریع اجتماعی، گسترش رسانه‌های همگانی و کتابخوانی می‌توانست نقش مساجد را کم رنگ کند. در این دوران باید

کارکرد و نقش مساجد بازسازی می‌شد و مسجد در کنار دیگر رسانه‌های فرهنگی نقش مهم خود باز می‌یافت؛ چنانکه در صدر اسلام این مکان محلی برای تبلیغ دین، تجهیز سپاه، مباحث کلامی و سیاسی بود. با توجه به این نگاه به رسانه مسجد، مسجد در دوده‌های اخیر نظام سلطنتی پهلوی چهره دیگری به خود گرفت و بسیاری از فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی از مساجد آغاز می‌شد و در سطح جامعه گسترش می‌یافت.

متصدیان امور فرهنگی و دلباخته گان دینی برای اینکه بتوانند مسجد را پایگاهی برای بیداری اسلامی تبدیل کنند و این سنگ را به دژی محکم تبدیل کنند، کتابخانه‌هایی در کنار مساجد، به‌ویژه در شهرهای بزرگ تأسیس کردند. این کتابخانه‌ها زیر نظر پیش‌نمازان و به وسیله جوانان فعال و متدین اداره می‌شد. در بسیاری از مساجد خدمات جانبی متنوعی نیز مانند برگزاری کلاس‌های کنکور رایگان و کلاس‌های فوق برنامه اسلامی و فعالیت‌های تفریحی ارائه می‌شد. در اواخر دوره پهلوی در شماری از مساجد تهران صندوق‌های قرض الحسنه‌ای زیر نظر معتمدان محل ایجاد شد که بدون بهره و تشریفات در حد توان به مردم وام می‌داد.

توسعه کاربردی مسجد را می‌توان از نمون‌های از بیداری اسلامی و مقابله مردم با سیاست دستگاه‌های فرهنگی دولتی و ویژه جوانان نظیر کتابخانه‌های دولتی وابسته به کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و مراکز تفریحی نظیر کاخ جوانان و نیز مبارزه با تفکرات سیاسی اقتصادی رباخوارانه بانک‌های دولتی دانست.

نمونه‌هایی از مساجد که در دهه‌های اخیر نقش آفرین بوده‌اند

۱. مسجد گوهرشاد

با روی کار آمدن رضا شاه حملات پی‌درپی وی با شعائر مذهبی از جمله حجاب و متحد الشکل کردن لباس مردها، مردم مسلمان در اعتراض به این رفتار رضا شاه در سال ۱۳۱۴ ش در مسجد گوهرشاد مشهد تجمع کردند و با ابراز نگرانی از این حکم، عدم تمکین این حکم مستبدانه شاه را بیان کردند. حکومت نیز این اعتراض مشروع مردم را به نحوی خونین پاسخ گفت.

۲. مسجد شاه (مسجد امام کنونی) تهران

در دی ماه ۱۳۲۶ نخستین اعلامیه توسط آیت الله کاشانی در اعتراض به تقسیم فلسطین صادر شد. ایشان چندماه بعد در همایشی چند دهه‌زار نفره که در مسجد شاه (مسجد امام کنونی) تهران درباره ضرورت حمایت از مردم فلسطین و محکومیت تشکیل اسرائیل تشکیل شده بود شرکت کردند و به امر وی حجت الاسلام فلسفی خطیب معروف سخنرانی کرد. این همایش به کمک فداییان اسلام برگزار شد و به ابتکار آنها پنج هزار داوطلب برای شرکت در جنگ با اسرائیل ثبت نام کردند.

۳. مسجد هدایت

یکی از مساجدی که کانون توجه جوانان انقلابی در دوره قبل از انقلاب اسلامی بود مسجد هدایت بود. این مسجد توسط آیت الله طالقانی مرکزی برای نشر تفکرات اسلامی و مباحث سیاسی حکومتی به شمار می‌رفت. آیت الله طالقانی اهمیت زیادی برای جذب جوانان به‌ویژه جوانان تحصیل کرده به مسجد قائل بودند؛ لذا علاوه بر همکاری‌های گسترده با انجمن اسلامی دانشجویان و انجمن اسلامی مهندسی، از محوریت مسجد هدایت نیز برای آگاه‌سازی جوانان کمک می‌گرفت. بسیاری از فعالان سیاسی در ده‌های بعد از آن از پرورش یافتگان یا مرتبطان با آیت الله طالقانی و مسجد هدایت بودند.

۴. مسجد الجواد

از جمله بزرگ‌ترین متفکران و نظریه پردازان بیداری اسلامی را می‌توان شهید مطهری دانست که با تلاش‌های خود در روشنگری نسل جوان مؤثر بودند. شهید مطهری بعد از کناره‌گیری از حسینیه ارشاد در سال ۱۳۴۹ این مسجد را مرکز فعالیت‌های خود انتخاب کردند. ایشان در مسجد الجواد کلاس‌های درس تفسیر داشتند و بحث‌های جهاد در اسلام، رشد اسلامی و سیره تبلیغاتی پیامبر(ص) مربوط به این دوره از سخنرانی‌های این متفکر برجسته است.

این موارد تنها گوشه کوچکی از مساجدی است که در دهه‌های اخیر در بیداری اسلامی در ایران نقش داشتند. مسلم است که حضور شخصیت‌های برجسته و متفکر در محوریت و جذب جوانان نقش اساسی داشته است. در دوره حاضر که دوران جنگ نرم و تهاجم فرهنگی به شمار می‌رود اگر روحانیان متفکر و عالم ارتباط خود را با مساجد پررنگ‌تر کنند، قطعاً این ارتباط بسیاری از آفت‌های پیش روی نسل جوان را از بین خواهد برد.